



Talvetee

Maausuliste tammik



Olev Ott uuris magistritöö raames, kuidas käsitletakse Baltikumi lähiminevikku Põhjamaade ajalooõpikuis („Küüditamised Eestis aastal 1941 – püüd mõista tühjust Rootsi keskkooli ajalooõpikutes”; töö valmis mais 2007). Autor töötas läbi aastatel 1950–2000 ilmunud Rootsi õpikud, uuris ka Norra õppekirjandust ning kavatseb jätkata Taani ja Soomega.

Eesti lähiminevik Rootsi ajalooõpikuis

O l e v O t t

Ajaloo ja usuteaduse õpetaja Rootsis

Millest vaikivad Rootsi ajalooõpikud? Vaid ühes õpikus, ilmunud 1968, on juttu Eestis toimunud küüditamistest: õpiku autor võrdleb n-ö progressiivses vaimus kahte imperialistliku agressiooni ohvriks langenud riiki – Eestit ja Vietnami.

Töötanud 30 aastat õpetajana, on mul olnud võimalus jälgida, kuidas suhtutakse Rootsis Balti küsimusse. Teadsin juba enne magistritöö alustamist, kui poliitiliselt kallutatud on nii Rootsi õpetajad kui ka õppematerjal. Õpikutes valitsev tühjus polnud muidugi üllatus, kuid ma ei uskunud, et asi on nii hull. Minu kui õpetaja kohus laste, nende vanemate ja Rootsi riigi ees on rääkida ausalt Euroopa lähiajaloo toimunust, sellest, kuidas peaksime seda oma demokraatlike eesmärgid silmas pidades lahti seletama ja mõistma – nagu vaba Rootsi kodanikele kohane.

Samal ajal kui Rootsi poliitikud tundsid põhjalikku huvi koloniaalikesk rahvaste vastu ning julgesid ja ka suutsid suurriikide ees oma seisukohti kaitsta, vaikiti Eesti ja teiste Baltimaade rahvaste saatusest. Baltlased olid asetatud otseselt mingisse fašistide kasti. Meid ei

tahetud näha imperialistliku vägivalda all kannatavate riikidena, vaid Nõukogude Liidu tundmatu osana. Rootsi enamlaste kaasabil mustati meid ning üritati vaikima sundida.

Tšehhi vabadusvõitleja Jan Patocka (Charta-77 asutaja, hukkus kommunistliku salapolitsei StB käe läbi) järgi tuleb lähiajalugu õpetada täie vastutustundega: ainult oma ajaloo eest vastutades on võimalik õppida eelmise sajandi vigadest. Vaid need, kes on selle põrgu ise läbi elanud, oskavad anda teistele edasi, mis tegelikult toimus – lootuses, et õpilased saavad aru ja genotsiidid ei kordu. Et asetada meie ajalugu laiemasse poliitilisse konteksti, vaatlesin, kuidas õpikud kirjeldavad kommunismi, fašismi ja natsismi, käsitlevad enamlaste, natside ja fašistide veretõid Euroopas. Otsisin kirjeldusi Eestis toimunud küüditamiste kohta.

Vaid ühes Rootsi õpikus, ilmunud 1968, on juttu Eestis toimunud küüditamistest – Eesti ajalugu on seal üsna põhjalikult kirjeldatud, kusjuures Eestit võrreldakse Vietnami. Autori mõte oligi käsitleda vasakpoolses „progressiivses” vaimus kahte suurriikidest imperialistlikult vallutatud riiki.

Pikaajaline traditsioon

Rootsi ajalooõpikutes valitseb N Liidu käsitlemisel pikaajaline traditsioon. Üheksakümmend protsenti sellele teemale peatükkide tekstist räägib juhtivatest isikutest: Leninist, Trotskist ja Stalinist. Autorid kasutavad N Liidus ainuüksisteerinud seisukohta NLKP juhtivast osast ning kirjeldavad sellele tuginedes ühiskondlikku ja majandusarengut. Perspektiiv on ülevalt alla. Väga väike osa tekstidest kajastab kannatanute vaatenurka. Kuigi unistus töörahva paradisiisist

lõppes Gulagis, elab see Rootsi ja paljude teiste lääneriikide õpikutes edasi. Taoline suhtumine on solvav eelkõige nendele miljonitele, kelle lähedased kaotasid genotsiidis elu. Kannatanute ja väikerahvaste hääl ei muuda kuigivõrd suurriikides levinud stampe, mistõttu kirjeldatakse ka Nõukogude repressioone üsna pealiskaudselt. Praeguseini ei tea Rootsi keskkooliõpilased ega nende vanemad, kes oli Beria, küll aga on tuntud Himmler.

Võrreldes kirjeldusi Natsi-Saksa ja Nõukogude ühiskonnast, leidsin, et 1950–1990 muutuvad tekstid humanistlikumaks. Kui 1950. aastatel kasutati oma-moodi sõjareporterite stiili, siis 1960–1970 kirjeldatakse natslikku Saksamaad mitmekesisemalt ja avaramalt. Saame teada, kuidas tollaseid Saksamaa kodanikke peteti propagandaga ja hitlerjuugend „töötles” noori. Fotodelt on näha, kuidas koonduslaagrites sunniti näljas inimesi tööle jne. Perspektiiv on altpoolt üles: kannatanute poolt vaadates. Igaüks saab aru, mida tähendab „*Arbeit macht frei*”.

Samasugune vaatepunkt puudub praeguseini Rootsi (ja paljudes lääne) õpikutes N Liidu kohta. Lugeja ei saa teada, kuidas N Liitu rajati, mida NKVD/KGB ja nende juhid korda saatsid, seega ei saa nad osa ka Gulagi ohvrite kannatustest. Puuduvad „lihunike” nimed. Autorid elavad unistuses, et lõpuks võidakski sotsialism, et N Liit ja teised terrori abil ehitatud riigid pakuvad noortele päikese-paistelise tulevikku. Ka Venemaal tehakse tänapäeval perestroikaajastu ning lagunemisperioodiga võrreldes tõsisemaid katseid ajalugu revideerida. Jälle kiidetakse ajalooõpikuis kunagist Nõukogude juhtkonda, sh Stalinist.

Huvitavat fašismi kohta

Rootsi õpikuis leidub huvitavat fašismi kohta, tihti tehakse juttu Mussolinist ja Francost. Selles seoses kirjeldatakse ka Pilsudskit ja Poola sõjaeelset ühiskonda kui poolfašistlikku, autoritaarset. Samas kontekstis nimetatakse mõnikord ka sõdadevahelist Eestit, kusjuures põhjalikult Eesti vabariiki ja tema ühiskonda kirjeldatud pole. Rootsi õpilane ei saa teada, et sõjaeelsetes Eestis elasid rahvusvähemused võrdselt hästi; ei mainita fašismi- ja kommunismivastaseid meeleolusid. Nii võib meie ajaloo kujuneda pilt, kus diktaator Pätsile järgnesid Stalin

ja Ždanov – mis neil vahet!? Selline ajalookirjeldus mitte ainult ei varja fakte, vaid ka võltsib neid, takistades mõistmast tervikut.

On lugeda, et Stalin hävitas kulakuid ja kommuniste, kuigi kommunistlik ideoloogia seondub eelkõige Leniniga. Stalin oleks olnud justkui erand. Kolme ideoloogiat ja seda, milleni need viisid, tuleks võrdlevalt kirjeldada. Loomulik oleks võtta kuulda ka väikerahva lugu, määratledes sellega ideoloogiate ja -ismide väärtusi.

Tartu rahu ja MRP

Eelkõige otsisin õpikutes kahte sündmust, mis võiksid pakkuda Põhjamaade õpilastele huvi: Tartu rahu ja Molotovi-Ribbentropi pakt. Polnud ju Tartu rahu tähtis mitte ainult Eesti ja Soome, vaid ka Põhjala ja kogu Euroopa tulevikule. Tartu rahuleping oli antiimperialistlik leping, mis deklareeris väikeriigi õigust elada oma territooriumil suurvõimude naabrina. See oli demokraatliku Eesti riigi alus. Hitleri ja Stalini kokkuleppe tulemusi näeme praeguseini, see näitab Euroopa suurvõimude ükskõiksust. Meie idanaabri kannatuste kirjeldust alustatakse Saksamaa–Nõukogude Liidu sõjaga. Praegugi ei pea Rootsi õpikuautorid vajalikuks kirjeldada Tartu rahu tulemusi. Lühidalt mainitakse vaid, et Esimese maailmasõja järel saavutasid Balti riigid iseseisvuse.

Rootsi õpilane ei saa midagi teada enamlaste 1924. aasta riigipöördekatsest Tallinnas ega vapside liikumisest, veel vähem aga meie rahvast ja kultuurist, kuigi oleme vanad naabrid. Eesti rahvakool, gümnaasium ja ülikool on Rootsi riigi asutatud, eestlased räägivad heast Rootsi ajast, aga Rootsi õpikutes kogu see info puudub.

Seoses MRP-ga Eestit mainitakse, kuid napilt. 1950. aastate õpikuis puudub igasugune info pakti salaprotokolli kohta. Ka 1960. aastatel nimetati pakti möödaminnes, see traditsioon jätkub senini.

Huvitav on jälgida, kuidas kirjeldatakse Saksa ja Nõukogude vägede ühistegevust Poola okupeerimisel. Paljudes õpikutes esineb seisukoht, et sõda algas Hitleri agressiooniga. Loodetavasti jõuab teadmine, et Poola okupeeriti siiski kahe suurvõimu poolt, kunagi ka läänemaailma ajalooõpikutesse.

Ükski Rootsi ajalooõpiku autor ei kasuta MRP-d selgitamiseks Ida-Euroopa ajalugu. Teatavasti andis Saksa-Nõukogude Liidu lepe Stalinile ja Beriale vabad käed. Kui aga tegemist olnuks sakslaste kordasaadetud küüditamistega Norras või Taanis, kus oleksid hukunud tuhanded rootslased, kas Rootsi õpikud oleksid siis käsitletud norra taani rahva saatust? Arvan, et küll.

Ka eesti haritlaste, sõjaväelaste ja lihtrahva saatusest aastatel 1940–1941 ei räägita Rootsi keskkooliõpikuis üldjuhul midagi. Ainult ühes kirjutatakse sellest selgelt, arusaadavalt ja illustreeritult. Praeguseini puudub Rootsi ja Norra õpikutes Baltikumi küüditamiste kirjeldus. Küsisin USA-s elava leeduka Karite Väikekaite käest (tema isa tegi 2005 filmi Leedu metsavendadest), kuidas on olukord USA-s, kas sealsetes õpikutes on midagi Baltimaades toimunud küüditamiste kohta? Vastus: „Nii palju, kui mina tean, ei õpi USA põhikoolis ja keskkoolis keegi midagi postsovetlikust perioodist Balti riikides, kaasa arvatud relvastatud vastupanuliikumine, metsavendlus ja Siberisse küüditamine. Töötan ise Balzese muuseumis Leedu keskuses Chicagos ja meil on näitus selle perioodi kohta. Küllastajatel pole nendest aegadest Baltikumis harilikult aimugi.”

Olen leidnud Norra ja Rootsi õpikutes siiski ka erinevusi. Rootsi kooliraamatus on tihti eraldi peatükk Põhjamaadest, mille hulka arvatakse küll Soome, aga mitte Eesti. Mõnes mõttes on selline rühmitamine võõras, kuna Eesti ja Soome on ühise pika ajaloo vennsarahvad. Nende kahe riigi iseseisvuse eest toimunud võitlus ja Tartu rahu on oluline saamaks aru Põhjamaade lähiajaloo. Kumbki riik on olnud Rootsi kuningala all, seega peaksid mõlemad kuuluma Põhjamaade hulka. Norra õpikutes puudub eraldi Põhjamaade peatükk.

Õpikute riiklik kontroll

Kui vaadelda 1990. aastaid, kajastavad pea kõik õpikud Ida-Euroopa vabaneemist. Balti riikide vabadusliikumist kirjeldatakse eelkõige seoses glasnostiga ja perestroikapolitiikaga. Rootsi ajalooõpikute riiklik kontroll lõppes huvitaval kombel samal aastal, kui lammutati Berliini müür, asendudes vaba turu konkurentsi. Kooliõpikute riiklik kontroll oli Rootsis vana ja tähtis asutus. Aastasadu ot-

sustasid riik ja kirik õpikute sisu ja välimuse üle, kusjuures jälgiti, kuidas autor julgeb kirjutada. Rootsi rahva ajaloo kujundamisel ja kodanike kasvatusel mängisid õpikute vorm ja sisu tähtsat ühiskondlikku rolli. Praegu otsustab õpikute üle vabaturg, kuid nii õpperaamatute kujundus kui ka sisu järgib suuresti vanu traditsioone, ollakse konservatiivsed. Mul on lähiajal kavas teha õpikuautoritega eluloointervjuusid, lootes saada rohkem teada kirjutatu sisu ja väljanägemise kohta. Kui vabalt saab autor praegu tegutseda? Kuidas näeb välja dialoog kirjastusega? Kuidas suhtuvad kirjastajad varasemasse lähiajalookäsitlusesse? Millisena nähakse enda rolli, on see võrdne ajakirjaniku ja poliitiku omaga? Milliseid trende on autor sunnitud jälgima? Kuidas näeb välja dialoog ümbritseva ühiskonnaga, ülikooli- ja keskkooliõpetajatega? Kuidas saab õpikuautor aru õpilaste tööst raamatuga klassiruumis? On tal selle kohta infot?

Traditsioonid ei muutu

Ajalookirjutuse traditsioonid ei muutu üleöö. 1990. aastate õpikutes toimunud muudatusi võiks eraldi uurida. Vabaturg pakub uusi võimalusi, kirjastajatel on tähtsam uuendada sisu kui toetada vanu häid traditsioone. Aga võib ka infot varjata või midagi välja jätta. Üldiselt on õpikute sisu ja vorm suures osas endine. N Liiduga seoses räägitakse ikka rohkem NEP-ist kui Gulagist. Tähelepanu all on pigem N Liitu juhtinud partei kui miljonid ohvrid. Nõukogude korda siiski ka kritiseeritakse. 1990. aastate õpikuautorid julgesid lõpuks vabalt rääkida sotsialismimaade vabadusliikumisest, kajastatakse Poola Solidaarsust ja Praha Charta-77. Ka Balti riikide ja rahvaste ajaloost räägitakse vabamalt. Kirjeldatakse Molotovi-Ribbentropi pakti avalikustamise tähtsust Balti riikide vabadusliikumises. Puudub aga kirjeldus sõjajärgsest vabadusliikumisest, metsavendlustest, Eesti Komitee tegevusest Stockholmis, Balti apellist – seega pole ka Balti riikide praeguse olukorra sügavamat analüüsi. Rootsi keskkooliõpilasel oleks huvitav lugeda nii Rahvarindest kui ka Mart Nikluse tegevusest. See kujundaks tervikpildi ja arusaamise, kuidas need liikumised arenesid ja mida saavutasid. Nii anaksime õpilasele võimaluse vältida nii

äärmuslike organisatsioonide kui ka Interneti lihtsustatud käsitlusi.

1990. aastate õpikud pole veel julgenud käsitleda kommunismi kuritegevust, nagu seda tehakse fašismi ja natsismi puhul. Ei pooldata enam plaanimajandust, kuid samas ei julgeta korralikult kajastada Nõukogude terroriohvrte mälestusi, pole adekvaatset kirjeldust repressioonidest N Liidus ja teistes sotsialismimaades. Ikka veel puudub kirjeldus sunnitööühiskonnast, repressiivsete organite meetoditest, juhtivate tegelaste nimesitik. Kuivõrd Svensson ei tea praeguse ni, kes on Beria, oleks mõttetu küsida temalt Eestis toimunud repressioonide ja kurikuulsate organite kohta.

Veel ei ole jõutud nii kaugele, et suudetaks kirjeldada Eesti ja teiste endiste sotsialismimaade ajalugu nii enne kui ka pärast Teist maailmasõda, terviklikult. Võimalus on aga olemas. Kronoloogiliselt võiks kirjeldada Eesti vabariigi mõlemat perioodi. Selline käsitlus eeldaks muidugi autorilt julgust, et varasemaid õpikutradsioone muuta. Arvan, et Rootsi keskkooliõpilased loeksid huviga naabermaade arengust möödunud sajandil. Huvitavalt saaks võrrelda ka näiteks Soome ja Eesti ajaloosündmusi, see annaks pildi lähiajaloo probleemidest Põhjalas.

Endiste sotsialismimaade majandusareng on tähtis nii Euroopa kui ka kogu maailma jaoks. Ida-Euroopa kodanikel peab olema võimalik jagada oma kogemusi teistega. Uus dialoog lähiajalooost võimaldab ka Eesti rahval rääkida oma mälestusi. Nii jõuavad endiste sotsialismimaade lood loodetavasti Euroopa ja maailma ajalooõpikutesse. Sotsialismimaade rahvaste lugu on tähtis nii ühiskonna tervenemisprotsessi kui ka Euroopa tervikliku ajalookirjutuse, nii Euroopa tuleviku kui ka meie laste jaoks

Fašistlik lipp?

Pagulasaktivistina tean omast käest, kui oluline on igapäevane selgitustöö. Novembris 1988 töövisiidil Tallinna ütles meie välisminister Sten Andersson, et Eesti pole okupeeritud. EÜS-i Göteborgi koondise esimehena helistasin õhtuse telesaate populaarsele juhile Sivert Öholmile, kes kutsus Sten Anderssoni ja mind koos Heino Riomariga stuudiosse. Välisminister keeldus tulemast, viidates kohtumisele palestiinlastega. Meil aga

avanes võimalus rääkida 15 minutit Eesti okupeerimisest, mida koos Heino Riomariga julgelt ka tegime. Enne saate algust oli aga programmisekretär mu kõrvale kutsunud ja hoiatanud, et meil pole lubatud mingis Eesti asjus siin täna õhtul kõvasti rääkida. Tundsin otsekui külma hingust.

Kord, kui otsustasime osaleda Göteborgis korraldatud rahudemonstratsioonil Eesti lipuga, tuldi juba rongkäigu alguses meile kallale: „Mis see fašistlik lipp siin teeb?” Ullevi staadionil ei lubatud meid osaleda väljakul koos teiste rahvaste lippudega. Küsisin korraldaja Liv Ullmani käest luba. Tema nõustus, aga juba viie minuti pärast saadeti meid lipuga välja.

Rootsi riik on lõpuks otsustanud rahastada informatiivset tegevust kommunismi kuritegude kohta. Riiklik organisatsioon Levande Historia (Elav Ajalugu) on teavitanud Rootsi koolides natside kuritegudest, nüüd siis räägitakse ka, mida inimsusevastast kommunism on korda saatnud. Varem ei peetud neid kuritegusid kommunismi loomulikuks koostisosaks, vaid käsitleti pigem juhuslike tööõnnetustena suures maailma ümberkujundavas töös.

Eestis, Rootsis ja kogu EL-is arutatakse konsensuse vajalikkuse üle kommunismi hukkamõistmisel. Mäletame, kuidas Nõukogude kommunism valitses rangelt konsensuslikus ühiskonnas – seda me ju tagasi ei taha. Aga meil kõigil, nii Eestis kui ka EL-is tervikuna, on vaja kindlat kommunismi hukka mõistvat otsust, et näidata üles sallimatust kõigi inimsusevastaste -ismide vastu. Nii turvame oma ühiskonda ja aitame lastel aru saada, mis toimus – et see hullus ei korduks.

Artikkel on kirjutatud Olev Otti ettekande „1940. aastate küüditamised ning pagulus – eestlaste saatuse käsitlemine Rootsi kooliõpikuis” põhjal rahvusvahelisel konverentsil „Poliitilised repressioonid 1940. ja 1950. aastatel” rahvusraamatukogus 21.08.2008.